

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 287

Nisan 2016

ANKARA – 2016

KULA MERYEM ANA KİLİSESİ KARAMANLICA MEZAR TAŞLARI

RÜSTEM BOZER* - SERKAN SUNAY**

14. Yüzyıl ortalarında Germiyanogulları idaresine geçen Kula, 1429'da Yakup Bey'in vefatından sonra bir Osmanlı sancağı haline gelmiştir¹. Önceleri Kütahya merkezli Anadolu Eyaleti'nin Merkez Sancağı'na, 1864'te ise Aydın Vilayeti'nin Saruhan Sancağı'na bağlanan Kula, Osmanlı idaresinde farklı dine ve kültüre mensup toplumların bir arada yaşadığı sade bir kasaba kimliğiyle öne çıkar. Bütünü teşkil eden nüfusun ihtiyaçlarına yönelik dini ve sosyal binalarla donatılan Kula, sahip olduğu kültür mirası ile farklı inançlara sahip toplumların sanatsal değerlerini halen günümüze yansıtabilen önemli bir kenttir.

Kula'nın kültürel mirası içinde dönemin sosyo-kültürel yapısına ışık tutan kayda değer bir olgu da mezar taşlarıdır. Ait olduğu dönemin ve zümrenin sanatsal beğenisini yansıtan süslemeleri ve tarihi birer belge niteliğindeki kitabeleri bu eserleri önemli kılar.

Kula ile ilgili daha önceleri de bazı çalışmalarımız olmuştur². Bu yazımızda Kula'da yeni tespit edilen Karamanlica yazılmış bir grup mezar taşını ele almaktayız.

Mezar taşlarını tanıtmadan önce Karamanlılar ve Karamanlica hakkında bir takım öz bilgiler vermeyi lüzumlu buluyoruz. Bu hususta evvelce kapsamlı araştırmalar yapılmıştır³. Etnik menşei tartışılan bu topluluğun adından “*caramanos*”

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE rbozer@ankara.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE ssunay@ankara.edu.tr

¹ Bkz., Talip Yücel, “Kula”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, (1975), s. 336; Rüstem Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990, s. 2.

² Rüstem Bozer “Kula'da Türk Devri Mimari Araştırmaları I: Sivil Mimari”, *D.T.C.F. Dergisi*, C. XXXII, s. 1 - 2, (1988), s. 3 – 21; *Kula Evleri*, Ankara 1988; *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990; Rüstem Bozer-Serkan Sunay, “Kula'da İnşası İstenen Bir KİLİseye Dair Osmanlı Arşivlerindeki Bazı Belgeler”, *Belleten*, C. LXXVII, S.280, Ankara 2013, s. 911-926.

³ Janos Eckmann, “Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar, I. Phonetica” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S.1-2, Ankara 1950, s. 165-200; Evangelia Balta, “Karamanlidika”(Çev: B. Berkol), *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 62, İstanbul 1989, s. 59-60; “Karamanlica Kitapların Dönemlere Göre İncelenmesi ve konularına Göre Sınıflandırılması”, *Müteferrika*, S.13, İstanbul

ifadesiyle ilk defa 16.yy. ortasında İstanbul ve Anadolu'nun bir bölümünü gezen Alman seyyah Hans Dernschwam bahsetmektedir⁴. Seyyaha göre Karaman'dan gelen Rumca bilmeyen bu hristiyan topluluk İstanbul'da Yedikule yakınında sakin olup Türkçe konuşmakta ve ibadet etmekte; yazılı eserlerini de Yunan alfabesiyle yine Türkçe vermektedirler.

Bu zümrenin etnik menşei ve milliyeti üzerinde durmuyoruz, ancak bu hususta öne çıkan iki ayrı görüşü özetle tekrarlamakta yarar görüyoruz. Birincisi, bu insanların Rum kökenli olduğu ve baskı neticesinde veya Anadolu'nun diğer bölgelerindeki soydaşlarından soyutlandıkları için Türkçe konuşmak mecburiyetinde kaldıklarını savunan görüştür⁵. Bilim dünyasında daha fazla kabul gördüğü anlaşılan diğeri ise bunların Anadolu'nun Türklerce fethi evvelinde Bizans içerisindeki Bulgar, Avar, Peçenek, Uz, Kıpçak gibi hristiyanlaşmış fakat dillerini unutmamış Türk boylarından geldiği veya Anadolu'nun Türkleşmesi esnasında hristiyanlığı benimseyen Türklerden olduğudur⁶. Osmanlı devrinde kendi inançlarına ve geleneklerine uygun biçimde uzun yıllar yaşamlarını sürdüren bu insanlar cumhuriyetin ilk yıllarında mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir.

Anadolu'da Türkçe konuşan ve ibadetini dahi bu dilde ifâ eden hristiyanların ortak adı şeklinde beliren Karamanlı tabiri, son yapılan araştırmalara göre coğrafi aidiyet manasından öte, çok daha kapsamlı bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Dolayısıyla aynı husus Karamanlıca için de geçerlidir. Zirâ, Yunan harfleriyle Türkçe yazan ve ibadet eden bu zümrenin mirası olan kitabeler, sadece seyyahın

1998, s.1-7; Cami Baykurt, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul 1932; Mustafa Ekincikli, *Türk Ortodoksları*, Ankara 1998; Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003; Cihan Çakmak, "Karamanlı Türkçesine Genel Bir Bakış Denemesi", *1.Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 16-19 Kasım 2011, C.2, Ankara 2012, s.185-208; Harun Güngör, "Bir Rus Araştırmacı Gözü ile Karamanlılar", *1.Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 16-19 Kasım 2011, C.3, Ankara 2012, s.401-406; Ahmet Turan Türk, "Leksikon Ellino-Turkikon'dan Hareketle Grek Asıllı Karaman Alfabetesi", *1.Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 16-19 Kasım 2011, C.1, Ankara 2012, s.123-138; Adem Öger-Ahmet Turan Türk, "Kültürel Bağlamda Kapadokya bölgesinde Bulunan Grek Harfli Türkçe Kitabelerin Dili", *International Journal of Social Science*, Vol.6, Issue 8 (Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASS2137>), 2013, s. 1137-1151 .

⁴ F.Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, Berlin 1923, s.52; Hans Dernschwam'ın 1553-1555 yılları arasında İstanbul ve Anadolu seyahati esnasında kaleme aldığı günlüğü, Franz Babinger tarafından yayınlanmış, ayrıca bu eser Yaşar Ören tarafından Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz., H.Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Çev: Y.Ören)*, Ankara 1992, s. 78.

⁵ Bu görüşü savunanların başında Sofokles Hüdaverdilioğlu gelmektedir. Bkz., ΘΘΕΟΔΟΤΟΣ-ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΑΒΡ., "Η τουρκοφωνος Ελληνικη φιλολογια 1453-1925", (La Litterature Grecque Turcophone 1453-1925) ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, 7, ΑΘΗΝΑ 1930, s. 299-307

⁶ Bkz., E.Balta, "Anadolu'lu Türkofon Hristiyan Ortodoksların Ulusal Bilişlerini Araştırmaya Yarayan Kaynak Olarak Karamanlıca Kitapların Önsözleri", *Tarih ve Toplum*, 13/74, İstanbul 1990, s. 84; H.Güngör, "Bir Rus Araştırmacı...", s. 405.

bahsettiği İstanbul'da veya Karaman ve çevresinde karşımıza çıkmakla kalmıyor; şimdilik Orta Anadolu ve yakın çevresinde yoğunlaşsa da Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde de tespit edilebiliyor ve gün geçtikçe yeni örnekler ortaya çıkıyor⁷. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Alanya'da böyle bir topluluktan bahseder⁸. Semavi Eyice, yayınladığı bir dizi makalesinde, Karadeniz Ereğli'si ve Silifke Taşucu gibi farklı merkezlerden çeşitli kitabeleri konu edinmektedir⁹. Ege Bölgesinde Karamanlica yazan bu hristiyanlara dair belki de kapsamlı araştırmalar yapılmadığı için örnek tanımlıyorduk. Konuya dair ilk eserler Kula'da karşımıza çıkıyor.

Kula'da mezar taşlarından başka Yunan harfli Türkçe kitabeler, hristiyanlara ait evlerde de yer alır. Ayrıca, çıkarttığı gazeteler ve yazdığı kitaplarla Karamanlı edebiyatına büyük katkılar sağlayan Evangelinos Misailidis (1820-1890) aslen Kula'lı olup ifadelerinden Karamanlılara dair pek çok bilgi öğrenilmektedir¹⁰. 19. yüzyıl sonunda Kula'dan geçen Philippson, Rumların Türkçe konuştuğunu, Rumca bilmediğini ve öğrenebilmek adına okul yaptırdığını aktarmaktadır¹¹.

Kula'daki Eski Kilise olarak bilinen mabedin bahçesinde mevcut mezar taşlarından birkaçı yayınlanmıştı¹². Fakat bunlardan başka, Kula'da halen mevcut Meryem Ana Kilisesi'nin restorasyon çalışmaları esnasında bir grup mezar taşı ortaya çıkmıştır.

Tanıtmaya çalışacağımız bu eserler yıllardır Kula'da yaptığımız araştırmalara göre şimdilik en yoğun Karamanlica metinleri sunarlar. Bahsi geçen kilisenin mezarlığına ait ve hepsi mermerden yapılmış mezar taşları kronolojik sıra dikkate alınarak biçim, yazı, süsleme gibi nitelikleriyle tanıtılıp düşüncelerimiz aktarılacak

⁷ Yakın zamanlarda Karamanlica kitabeler üzerine çalışmalar artmıştır. Bkz., Harun Güngör, "Karamanlica (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.33, İstanbul 1984, s.95-101; "Karamanlica Üç Kitabe" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.34, İstanbul 1989, s.29-31; "Niğde ve Nevşehir Yöresinde Karamanlica Kitabeler", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.168, İstanbul 2000, s.44-46; İbrahim Öztürk, "Niğde'de Yaşamış Türk Ortodokslar ve Onlardan Kalan Üç Kitabe" *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Niğde 1996, s.81-87.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Dokuzuncu Cilt, (Anadolu-Suriye-Hicaz), İstanbul 1935, s.297.

⁹ Semavi Eyice, "Anadolu'da Karamanlica Kitabeler", *Bellekten*, C.XXXIX, S.153, Ankara 1975, s.25-48; "Anadolu'da "Karamanlica" Kitabeler II (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler), *Bellekten*, C.XLIV, S.176, Ankara 1980, s.683-696.

¹⁰ Misailidis hakkında bilgiler için bkz. Robert Anhegger, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Soydaşları, *Tarih ve Toplum*, S.50, İstanbul 1988, s. 175-177; Evangelia Balta, "Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlica Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı" (Çev: Ari Çokona), *Toplumsal Tarih*, S.188, İstanbul 2009, s. 24-30.

¹¹ Alfred Philippson, *Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien*, IV. Heft, Das Östliche Lydien und Südwestliche Phrygien, Gotha Justus Perthes 1914, s.16 [Dr. A. Petermans Mitteilungen, Ergänzungsband XXXVIII (Heft 177-180) Gotha Justus Perthes 1914]. Yazarlardan R.Bozer de mübadele öncesi o insanlarla aynı zamanda yaşayan Kula'lı büyüklerinden benzer bilgileri duyarak büyümüştür.

¹² Ahmet Çelikkol, "Kula'da Karamanice Mezar taşları", *Popüler Tarih*, S.58, İstanbul 2005, s.16-17.

ve fakat taşlardaki metinlerin filolojik irdelenmesi üzerinde durulmayacaktır¹³. Metinlerin yazımındaki ifadesinde orijinalindeki satır ve harf düzenine bağlı kalınmıştır¹⁴.

Tanıtacağımız mezar taşlarının bu zümre hakkında farklı disiplinlerden araştırmacılara yeni bilgiler sunacağını düşünüyoruz.

1840 yılında vefat eden *Hezenora* için yapılmış mezar taşının küçük bir parçası mevcuttur¹⁵. Herhangi bir süsleme tespit edilemeyen mevcut taşın üst kısmındaki sene kaydının altında hepsi büyük harfle yazılmış altı satırlık metnin bir bölümü görülebilmektedir (Fotoğraf 1). Metin şöyledir:

1840

YA RAPPİ PU MEZARTA TE

FN¹⁶ OLUNAN HEZAN

ORANİN ZEVZE ...¹⁷

ETLU MARUSU

...ATİSAHLİ¹⁸

.....KETİR

16 Eylül 1842'de ölen *Rodoslu Nikola Hoca* için yapılmış mezar taşı dikdörtgen biçiminde olup alt tarafı diyagonal bir hatla kırıktır (Fotoğraf 2). Kırık parçası mevcuttur¹⁹. *Nikola Hoca*'nın vefatından sonra söz konusu mezar taşına üç evladının daha adı eklenmiştir. *Hoca*'ya ait metnin altına önce 7 Mart 1846'da ölen kızının, sonrasında ise 25 Ekim 1864'te ölen oğlu *Dimitrios*'un bilgileri yazılmıştır. Formu, çerçeve bordürü gibi kısımlarıyla tasarımı tamamen bitmiş; verilen üç kişinin bilgileriyle yüzeyinde metin yazacak yer kalmamış taşın alt kısmındaki küçük bir boşluğa *Nikola Hoca*'nın 15 Ocak 1873'te ölen diğer kızı *Mariyo*'nun adı sıkıştırılmıştır. Tek bir me-

¹³ Kula'da yaşayan ve Rum olarak tanımlanan bu hristiyan toplumun etnik menşecine dair tartışmalar da bu yazının konusu dışındadır.

¹⁴ Yunan Alfabesiyle yazılan kitabelerin Latin harflerine transliterasyonu için katkı sağlayan Bahar Özdemir'e, yanı sıra Ermeni harfleriyle yazılı metin için yardımını esirgemeyen Doğanay Eryılmaz'a teşekkürlerimizi sunuyoruz.

¹⁵ Söz konusu parça 56 x 40 cm. ölçülerindedir.

¹⁶ "Defn" olmalıdır.

¹⁷ Bu bölümdeki "ETLU" ifadesi "RAHMETLU" olarak tamamlanabilir.

¹⁸ Sonraki örneklerimizde görüleceği üzere, buradaki ifade kalıp olarak "SEMAVİ PADİŞAHLIĞINDA HATIRINA GETİR" diye tamamlanabilir.

¹⁹ Mezar taşı 64 x 64 ve 64 x 125 cm. ölçülerinde iki parça halindedir. Taşın aslı halinde 64 x 189 cm. ölçüleriyle bir hayli amsal olduğu anlaşılmaktadır.

zar taşında aynı aileden gelen dört ayrı kişinin adının bulunması ilgi çekici bir özellik olarak belirlemektedir. Taşın üst ve yan kenarlarında bir bordür dolaşmaktadır. Bordürün üst köşeleri çeyrek daire formunda içe doğru kavilidir. Yan kenarlarda uçları geriyle kıvrılmış “V” formundaki motiflerin dizisinden oluşan bir süsleme vardır. Metinlerin hepsi büyük harfle olmakla birlikte, kişilere ait bölümlerin harf yükseklikleri ve karakterleri farklıdır. Metinler şu şekildedir:

1842 SEPTEMVROİ 16
 YA RAPPİ PU MEZARTA TEFN
 OLUNAN KULUNG RODOSLU
 NİKOLAOS HOCAYI Sİ
 MAVİ PATİSAHLİĞİNDA
 AVRAAM KULPLERİNE RA
 HATLAMAYA NAİL EYLE

1846 MARTİOU 7
 YARAPPİ PU MEZART
 A TEFN OLUNAN KULU
 N NİKOLA HOCANIN KIZI
 İTAR...K.İ HATİRİNA
 KETİR SİMAVİ PATİSAHLİĞİNDA²⁰

.....

YA RAPPİ HATİRA KETİR PU
 KABRİDE OLAN KULUN NİKO
 LA HOCA MAHTOUMİ DİM
 İTRİOS SİMAVİ PATİSAHLİĞİNDA
 HATİRA KETİR VE AF EYLE

²⁰ “HATIRINA GETİR SEMAVİ PADİŞAHLİĞİNDA” olarak tamamlanabilir.

1864 OKTOM 25

1873 İAN 15

VE NİKOLİ HOCANIN KIZI

MARİYOYU

Dikdörtgen biçiminde tasarlandığı anlaşılan taş kırık üç parça halindedir; sol alt kısmı bugün eksiktir²¹ (Fotoğraf 3). Ön yüzüne köşeliklerin de vurgulandığı yarım daire formunda bir kemer yapılmıştır. Konsollara oturtulduğu görülebilen kemer boşluğunda tamamı büyük harfli altı satırlık metin yazılıdır. Daha sonra ilavelere imkan tanımak için taşın alt yarısı boş bırakılmıştır²². Sağlam kısımlardan seçilebilen metni şöyledir:

1842 SEPTEMPU..18

YARAPPİ HATIRINA ...

PU MEZARTA TEFN OLUNAN

KULUN UHPL...OTPA

.....TZ...U...O THEOSSU

.....R ..S²³

Keleş Pali'nin oğlu *Gavril* için yapılmış mezar taşı dikdörtgen biçiminde, kırık iki parça halindedir²⁴ (Fotoğraf 4). Sağ alt tarafı eksik olan taşın üst kısmına köşelere yakın basitçe birer çiçek yapılmıştır. Alt tarafı kıvrımlı ve geniş yapraklı bu bitkisel süsleme karşılıklı olup simetrik sayılabilir. Bunun altında tüm alanı kemer gibi taçlandıran kavisli bir bordür içinde “1843 MAİOU 2” yazılıdır. Taşın ortasına ise kazınarak tamamı büyük harflerle metin yazılmıştır. Metnin altına nefesli bir müzik aleti veya divit kutusu olabilecek bir tasvir, bunun da sol alt tarafına bir el figürü ve makas yapılmıştır. Dört satırdan ibaret metinde şu ifade yazılıdır:

²¹ Mevcut parçası 55 x 103 cm. ölçülerindedir.

²² Bu boş kısımda görülen “İRFAN” yazısı, çok daha sonraki bir devirde eklenmiş olup, orijinal metinle ilgisi yoktur.

²³ Diğer taşlardaki ifadelerle karşılaştırıldığında bu kısımda ifade “Tanrı Günahlarını Affetsin” anlamındaki “O Theos Sinhoresi” olmalıdır.

²⁴ Mezar taşı 58 x 112 cm. ölçülerindedir.

PU MEZARTA TEFNOLAN KE
LES PALİNİN OGLU GAVRİLİ
HATİRİNA KETİR SEMAVİ PA
TİSAHLİĞİNDA KELTİKTE

13 Mart 1852 tarihinde ölen *Martha* için yapılmış mezar taşı dikdörtgen formdadır²⁵ (Fotoğraf 5). Taşın üst köşeleri dilimlidir ve ince bir çizgiyle tüm alan çerçevelenmiştir. Ön yüzündeki tamamı büyük harfli kitabesi altı satırdan ibarettir. Yer yer silindiği için bir kısmı okunamayan yazıda şu ifade yer alır:

1852 MAIO 13
POU MEZARTA TEFN OLUNAN
RAHMETLOU...ARİTA
GIKYEV KIZI... MARTHA
PMOİ RUHU
MUASER İDESİR AMİN

1 Haziran 1852'de ölen *Angelina* için yapılmış mezar taşının üst kenarı basık kemer formundadır²⁶ (Fotoğraf 6). Taşın dış hatlarına uygun olarak kenarlarına bir çerçeve hazırlanmıştır. Bu çerçevenin üst kısmında bitkisel bir süsleme vardır. Taşın üst köşelerinden ortaya doğru yönelen geniş yapraklı dallar ortada dört yapraklı bir rozet çiçeğine tutturulmuş, bu çiçeğin altına ve üstüne de birer palmet yerleştirilmiştir. Bu kompozisyonun her iki yanında bağımsız birer çiçek bulunur. Süslemelerin altına altı satırlık metin büyük harfle kaydedilmiştir. Taşın alt yarısı boştur. Metindeki ifade şöyledir:

1852 İLİΟΥ 1
PU FANİDEN KUC
İDEN KULU HAMİ

²⁵ Mezar taşı 49 x 59 cm. ölçülerindedir.

²⁶ Mevcut parça 52 x 138 cm. ölçülerindedir.

SAİLİNE ... ANGE
LİNAYI SİMAVİ PATİ
SAHLİĞİNA MİASER
EYLE

Mezar taşı kırıldığı için üç parçadır²⁷ (Fotoğraf 7). Dikdörtgen biçimindeki taşın üst kenarı basık kemerli bir forma sahiptir ve bu kemer iki yandaki iyon tarzında işlenen antik sütun başlığı ile başlıkların da yukarısına konan kıvrım dallar üstüne oturur. Kemer alınlığına sekiz yapraklı bir çiçek motifini yerleştirilmiştir. Taş, üst yarısındaki metinlere göre, iki kişi için kullanılmış; alt kısmı muhtemelen daha sonra ilaveler yapmak üzere boş bırakılmıştır. 2 Ağustos 1852 yılında ölen kişiye ait üstteki beş satırlık metnin şahsın ismi de bulunan üçüncü satırı kırılmadan dolayı önemli ölçüde yok olmuştur. Alttaki dört satırlık metinde ise iki yıl sonra, 10 Şubat 1854 yılında vefat eden kızı “*Maria*”nın bilgileri verilmiştir.

Taşın alt bölümünde yukarıdaki sütun başlıklarına benzer birer sütun kaidesi yapıldığı görülür. Kaidenin altına geniş yapraklı dalları bulunan simetrik birer çiçek motifini yapılmıştır. Ortadaki alana kulplu ve emzikli, üst kısmı vazoya benzer bir kaptan çıkan çiçek demeti işlenmiştir. Hayat ağacı şemasını çağrıştıran bu kompozisyonu iki yanda birer kuş figürü tamamlamaktadır. Kuyrukları işlenmeyen ve sadece gövdelerinin ön kısımları belirtilen kuşlar simetrik durumdadır. Gözleri basit birer daireden ibaret olup, gagalarıyla küçük birer bitki/nesne tutmaktadır. Bu süslemelerin yukarısında, sol tarafta, ne olduğunu tam olarak çözümleyemediğimiz çerçeveye benzer bir tasvir vardır.

Tamamı büyük harflerle yazılmış metinler şu şekildedir:

1852 AVGOS 2
PU DARİ FANİDEN KİO
TZ İDEN KULUN PERE
.....EHDİ
İS....ANİ SİMAVİ PATİ
SAHLİĞİNDA HATİRA KETİR

²⁷ Taş bütünü yaklaşık 60 x 150 cm. boyutlarında olmalıdır.

1854 FEVR 10
 VE KIZI MARİAYI TAHİ
 HATRA KETİR PATİS
 AHLİĞİNDA

Mezar taşı dikdörtgen formunda olup, kırık iki parça halindedir²⁸ (Fotoğraf 8). Taşın alt yarısı boştur. Üst kısımdaki metinden iki farklı kişi için kullanıldığı tespit edilir. İlk olarak 15 Kasım 1869'da ölen *Doğan*²⁹ oğlu *Emmanuili* için hazırlanan yedi satırlık metin altına 10 Eylül 1871 tarihinde ölen *Georgi* kızı *Anastasia* için de beş satırlık bir metin eklenmiştir.

Taşın üst köşeleri kavislidir. Ön yüzde kenarları bir süsleme bordürü dolaşmaktadır. Bordürde kıvrım dal ve stilize bir çiçeğin birbirine bağlanarak tekrarlandığı bir kompozisyon görülür. Motifler zemin oyularak belirtildiğinden rölyef etkisi hissettirir. Oyulan kısımlar korozyondan daha koyu, motifler ise buna oranla daha açık renktedir.

Taşa şu ifadeler kayıtlıdır:

1869 NOEMVRİOU 15
 YA RAPPİ HATİRİNGA KE
 TİR PU MEZARDA DEFN
 OLUNAN RAHMETLİ KUL
 UN DOAN OGLU EM
 MANUİLİ SEMAVİ PA
 TİSAHLIGINDA

1871 SEMPTEMVRİOU 10
 VE EHLİ KUZEL GEORGI
 KİZİ RAHMETLİ ANA
 STASİAYI: O THEOS TUS
 SİNHORESİ

²⁸ Mezar taşı 69 x 144 cm. ölçülerindedir.

²⁹ Metinde geçen "Doan" ihtimal ki Türk ismi olan Doğan'dır ve bu bakımdan dikkat çekicidir.

29 Eylül 1872’de ölen *Tursunoğlu Angelini* evladı *Mihail* için yapılmış mezar taşı dikdörtgen biçiminde olup³⁰ üst kısmı her iki yanda kavslendirilmiş ve ön yüzüne de aynı hatlarla çerçevesi yapılmıştır (Fotoğraf 9). 12 satırlık metinde baştaki dört satır büyük, diğerleri ise küçük harflidir. Üstte, ölüm tarihi ve kişi adı, alta ise bahsi geçen zatın ölümüne istinaden duyulan üzüntüye yönelik bir ifade kayıtlıdır. Metinde geçen isimlerden “*Tursunoğlu*”nun bir Türk ismi olması dikkat çekicidir. Metnin altında sağ tarafta bir divit kutusu mevcuttur. Metin şöyledir:

1872 SEMTEMBR 29

TURSUNOGLU ANGELENİY MAH

DUMİ RAHMETLİ MİHAİLİN

VEFATI O THEOS SİNHOR

her ki nevreszei gonde ne reva eznerdun

zerki kul senle kara hak ile yehsan olsun

feyzu salız ola ...hanli ... iken ...

mari hasretle yanana ... gerisu zan olsun

... felek arzu revsinde zeralm yokdur

lakın ana babası bağrıları kan olsun

vasili pagid ziyan ola .. Mihailin

pirkuren zarihın iha...kadoa han olsun

Mezar taşının Erzincan’ın Kemah İlçesi’ne bağlı Pakarıç Kariyesi’nden gelerek, 10 yıl ara ile Kula’da vefat eden iki Ermeni için yapıldığı anlaşılmaktadır. Üst kısmı yarım daire kemer formunda³¹ olan ve aşağıya doğru daralan taşın neredeyse bütün yüzeyi metin için ayrılmıştır (Fotoğraf 10). Her iki kişi için de ayrı birer bölüm halinde hazırlanan metinler harf yüksekliği ve karakteri bakımından aynı kişinin elinden bir seferde çıkmış gibidir. Yazıların alta doğru küçülerek gittiği görülür. Anlaşıyor ki, yazılmak istenen metnin sığmayacağı fark edilince bu durum ortaya çıkmıştır. Dikkat çeken önemli bir husus, aynı metnin taşın sol tarafında Ermeni sağ tarafında ise Yunan harfleriyle Türkçe yazılmasıdır. Tamamı büyük harflerle kaydedilen metinde 1880’de 45 yaşında ölen *Matdeos P Elpizian* için Ermeni harfleriyle 14, Yunan

³⁰ Mezar taşı 70 x 161 cm. ölçülerindedir.

³¹ Mezar taşı 70 x 133 cm. ölçülerindedir.

harfleriyle 15; 1890'da 21 yaşında ölen *Misak Ğ Elpizian* için ise her iki alfabeden 14'er satır vardır. Ölüm yılları, yaşları ve soyadları dikkate alındığında bu kişilerin baba-oğul veya çok yakın akraba oldukları söylenebilir. Metinler şu şekildedir:

MADTEOS B ELBİ
ZEN ASLI ZATIMZ
AN ASLI KEMMAHDR
PAKARİÇ KARİEMİZ
DERD U ELEM ALDI EHL
U BEYTİMİZ
TARİK 1880. OGS. 2
SİN 45 DE VEFİATZ
EY CÜMLE İNSANUZE
ÖRNEK OLSUN ZİKRMZ
OKUDUKÇA BU
TARİKİMİZ
SAKINSIN GÜNAHDN
AŞKI HELSKEARMZ

MADTEOS PELPİZ
İAN ASLI ZATİMZ
AN ASİL KEMAHDİR
PAKARİDZ KARİEMİZ
DERD U ELEM ALD
İ EHLU PEYTİMZ
TARIK 1880 AVS
45 SİNDE VEFATIMIZ
EY CÜMLE İNSAN
ÖRNEK OLSUN ZİKRİMİZ
OKUDUKÇA PU
TARIKIMZ
SAKINSIN KUNAH
DAN ASKİHELLS
KİARİMİZ

MİSAK Ğ ELBİZEN
ASLI ZATIMIZ
İSKEANİMİZ KEMH
PAKRİÇ KARİEMİZ
SENE 1890 PTR. 9. 21.
SİN VEFAATIMZ
AH ÇEKDİLER CÜMLE

MİSAK G ELPİZİAN
ASLI ZATİMİZ
İSKİANİMİZ KEMAH
PAKARİDZ KARİEMİZ
SENE 1890 FEVR 9 21
SİNDE VEFATIMIZ
AH ÇEKDİLER ÇÖ

AHLİ BEYTİMİZ	LE EHLİ PEYTİMİZ ³²
KEDER İLE DOLDU	KEDER İLE DOLDU
HEP DOSDLARIMIZ	HEP DOSTLARIMIZ
GÜVENMEN GENÇLİYE	KUVENMEN KENCLİYE
MALA EMVALA	MALA EMVALA
HEP BATIL DI	HEP PATİLDİR
SEMADA HİSE ALA	SEMADA HİSE ALA

5 Nisan 1886'da ölen *Avram* oğlu *Sokrati*'ye ait mezar taşı boyuna dikdörtgen formundadır³³ (Fotoğraf 11). Taşın yan ve üst kenarını kıvrım dallar ve geniş yapraklardan oluşan bitkisel bir bordür dolaşır. Bu süsleme taşın üst bölümü ortasında dört yapraklı bir çiçeğe bağlanır. Taşın alt kenarında da biraz daha enli olmak üzere bitkisel bir bordür bulunur. Metnin tamamı küçük harflerle yazılmış on altı satırdan meydana gelir. İlk satırda ölüm tarihi kaydedildikten sonra mezarın kime ait olduğu bilgisi verilmektedir. Diğer satırlarda ölen kişinin ardından duyulan üzüntü, şiirsel bir anlatımla verilir. Taşın alt tarafında sağ tarafa yakın konumla bilekten itibaren bir el tasvir edilmektedir. Divit kutusuna uzanan ve divitlerden birini tutan bu elin bilek kısmında barok dönem giysilerini andıran dökümlü bir gömlek kolu görülür. Mezar taşında şu ifadeler yer alır:

1886 ovriu 5

Avram oglu sokratinin kapridir

ey felek nize pizettig kariye

omrum pilem fani uzre

on tokus sininle gunahker kulin

ne reva kulun ogluyla

...gölge..

biz felekin elinden....

³² Hristiyanlıkta da islamiyetteki manasına yakın anlamda kullanılan "Ehli Beyt" ifadesi bu metinde ölen zatın akraba çevresini vurgulamaktadır.

³³ Mezar taşı 60 x 145 ölçülerindedir.

Mezar taşı dikdörtgen biçiminde olup, alt bölümü vaktiyle kırılmış ve kaybolmuştur³⁴ (Fotoğraf 12). Yıpranmış durumdaki üst kısmın ortasında daire içinde bir haç; bunun altında ise yan yana sıralanmış ters ve düz üçgenlerden oluşan geometrik bir süsleme görülür. Bu sıranın altında ise çizgisel karakterde dalga benzeri bir motif, sağ alt kısımda ise bir çiçek tasviri vardır. Mevcut kısmında en az dört satırdan oluşan tamamı büyük harfli bir metnin varlığı tespit edilmektedir. Metindeki ifadelerden bazıları okunamamaktadır. Okunabilenler şöyledir:

PXME

ZARKEM(N)

OGLU XN

...HST...

Ele aldığımız bu örneklerden başka, tarihleri ve kimin için yapıldıkları tam anlaşılamayan/bulunmayan bazı kırık taşlar da mevcuttur. Bunlarda “pu...tefn³⁵... oğlu..sk..palla” (Fotoğraf 13); “...varies..afvidin ki..yollu..”³⁶ (Fotoğraf 14); “...ÇAİ-PAZGİN..HSUMİ..MERHUM...”³⁷ (Fotoğraf 15) gibi ifadeler okunabilmektedir.

Çalışmamızla Kula’da bahsi geçen kilisede metni bütünüyle veya kısmen mevcut isim/tarih bulunan 12 mezar taşı tespit edilmiştir. Taşlardan sadece beşi bütünüyle sağlamdır. Üç örnek ise parçalı kırıklar halinde fakat bütünlenebilmektedir. Diğerleri ise kırık veya bütünün küçük bir parçası halinde günümüze ulaşabilmiştir. Tamamı mermerden yapılan taşlar 49-70 cm. eninde , 59-189 cm. boyunda ve yaklaşık 10 cm.’lik kalınlıklarıyla değişik ebatlarda anıtsal ölçülerdedir.

Bu taşların orijinalinde mezarlıkta nasıl konumlandırıldığını net olarak bilmekle birlikte, bunların mezarın üstünde birer kapak gibi kullanıldığını düşünmek mümkündür. Bu fikri destekleyen tanıttığımız 7 numaralı taş, diğer örneklerden farklı olarak alt kenarda dilimlendirilerek çerçeve çizgisiyle birlikte estetik bir sunuma hazırlanmıştır. 2 numaralı örneğimizde en altta metin, 5, 6, 8, 11 numaralı taşlarda da çerçeve çizgisi/bordür alt kenarda dolanır. Bütün bunlar taşların toprağa gömülmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu büyüklükte masif kütleler mezar başına dikilecek ise kaideye oturacak bir kısmın olması gerekirdi. Bu örneklerde ise böyle bir özellik bulunmadığından taşların birer şahide olarak kullanılmayacağı ortadadır.

³⁴ Taşın günümüze ulaşabilen parçası 38 x 44 cm. ölçülerindedir.

³⁵ Benzer ifadelerin diğer taşlarda da kalıp halinde kullanılmasından hareketle ilgili satırda “Pu Mezarında Defin Olunan” ifadesi yazılı olmalıdır.

³⁶ Bu parça 58 x 43 cm. ölçülerindedir.

³⁷ Söz konusu parça 65 x 44 cm. ölçülerindedir.

Mezar taşları 1840 ile 1890 arasındaki 50 yıllık bir dönemde yapılmıştır. Taşlardaki tarihlerin Meryem Ana Kilisesi'nin inşa edildiği 1837 öncesine inmemesi bunların ait olduğu mezarlığın kilisenin faaliyete geçmesiyle kullanılmaya başladığını, başka bir deyişle kilise bahçesinin mezarlığa dönüştüğünü göstermektedir.

Örneklerimizden yalnız 11 tanesi form itibarıyla tanımlanabilmektedir. Taşlar, ön cephe görünüşleri bakımından genellikle dikdörtgen veya yukarıya doğru hafifçe genişleyen biçimleriyle ortak özelliklerde olup, üst kenarları ve köşelerdeki formları birbirinden farklılaşmaktadır. Bunlardan altı tanesinde üst kenar düz iken, üçünün kemer formuna benzer kavisli yapıldığı, diğer ikisinin ise üst köşelerde benzer kavislerle şekillendirildiği görülmektedir.

Taşlardan bazıları birden fazla kişi için kullanılmış, her bir kişiye ait ölüm tarihi ve metinler aynı yüze ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bunlardan altısı sadece bir, üçü iki ve biri ise dört farklı kişiye aittir. Ancak bir ya da iki kişiye ait olan bazı taşlarda metinler üst kısma yakın yazılmış ve aynı taşı daha sonra vefat edebilecek bir başka kimse için kullanabilmek amacıyla altta bilinçli bir boşluk bırakılmıştır. Buna göre adı üste yazılan zat daha erken vefat etmiş ve taş da o zaman yapılmıştır. Aynı mezar taşına sonradan isimleri kaydedilenler, öncekinin birinci derece akrabası olabileceği gibi farklı ana babaya sahip kişiler de olabilmektedir. Birden fazla isim bulunan taşlarda sonradan eklenen kişi için cinsiyet ayrımı da gözetilmemiştir. Taşlara yeni metinler eklenmesi bu mezar taşlarının Kula'da yapıldığının bir kanıtıdır.

Mezar taşlarının 11 tanesinde metinler Yunan harfleriyle Türkçedir. Yalnız bir tanesinde aynı Türkçe metin, hem Yunan hem de Ermeni alfabesiyle yazılmıştır. Ermeni harfleriyle Türkçe yazma geleneği çok eskiye dayanır. Yazılı ve sözlü edebiyatta çok sayıda örneği olan bu hususta kapsamlı araştırmalar olup Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış bazı mezar taşları da yayınlanmıştır³⁸. İstanbul'da Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı, Balıklı Ermeni Mezarlığı, Edirnekapı Ermeni Mezarlığı'nda böyle eserler mevcuttur³⁹. Kula'daki mezar taşı ise aynı yüzde ortak metnin hem Yunan hem de Ermeni alfabesiyle yazılması bakımından farklı yönüyle dikkati çeker ve bilinen örnekler içinde istisnai bir durum arz eder. Aslen Erzincan'ın Kemah bölgesindeki Pakarıç Kariyesi'nden⁴⁰ Kula'ya gelen iki Ermeni için

³⁸ Bu hususta zengin ve nitelikli araştırmalarda bulunan Kevork Pamukçıyan'ın ölümünden sonra derlenen makaleleri bir dizi kitap halinde yayımlanmıştır. Tamamı dört cilt halindeki yayının ilk iki cildinde benzer mezar taşlarıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bkz., Kevork Pamukçıyan, (Haz: Osman Köker) *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002.

³⁹ Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'nda yedi, Edirnekapı Ermeni Mezarlığı'nda beş-altı, Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda ise yirmiki tane Ermeni harfleriyle Türkçe kitabeli mezar taşının olduğu kaynaklardan bilinmektedir. Bkz., K. Pamukçıyan, *a.g.e.*, C.I, s.165.

⁴⁰ Pekaric, Bagarizak, Bagaris, veya Çadırkaya adlarıyla da bilinen köyün 1914'de 1060 Ermeni, 750 Türk, 125 Zaza'dan müteşkil bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Bkz., Raymond H. Kévorkian-Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (İkinci Baskı), İstanbul 2013, s. 442.

yapılan bu türden bir örneğin Ege Bölgesinde Kula'da rastlanması ayrıca önemlidir. Kula'da Rum cemaat dışında bir Ermeni nüfusunun varlığını bilmiyoruz. Bu nedenle burada vefat eden Ermenilerin Kula'da belki de ticaret amacıyla geçici ikamet ettiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Ermenilerin aynı mezarlığı ve kiliseyi kullandığını, taşın Ermeni olmayanlar tarafından da okunabilmesi amacıyla her iki alfabe ile yazıldığı açıktır.

Mezar taşlarının 9 tanesinde yalnızca büyük, ikisinde küçük, birinde ise hem küçük hem de büyük harfler birlikte kullanılmıştır. Büyük harf kullanımı daha yaygın olup, tercih sebebi beğenin yanında Yunan alfabesindeki büyük harflerin daha okunaklı olması ve küçük harflere göre taş yüzeyine daha kolay işlenebilmesi olmalıdır. Aynı taşta sonradan ilave olunan metinlerde harf boyu ve karakterinin farklılaştığı tespit edilmektedir.

Taşlardan yedi tanesinde metin bir bordür veya çerçeve ile kuşatılmıştır. Bazılarında basit çizgisel bir kontur, bir kısmında ise üstte kemerli bir kurgu mevcuttur. Bordürler genellikle taş kenarlarına paralel uzanmaktadır.

Eserler, çok yoğun olmamakla birlikte süslemeye sahiptir. Bitkisel ve geometrik motifler, mimari plastik görünümü veren tasarımlar yanı sıra kuş ve el figürleri, haç, divit kutusu gibi bazı sembolik şekiller veya eşyalar tasvirlenmiştir. Taşların sekizinde bitkisel süsleme vardır. Sadece bir mezar taşında geometrik kompozisyon tespit edilmiştir. Örneklerin ikisinde konsola oturan kemerli bir tasarım görülürken, ikisinde el figürü, birinde hayat ağacı ile birlikte kuş figürü ve üç tanesinde divit kutusu vardır. Divit kutusu ve el figürünün sembolik anlamlar taşıdığı ve genellikle birlikte kullanımının tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Bitkisel süsleme, taşların bir kısmında bordür içerisinde kıvrım dallar ve akantus benzeri geniş yaprak motifleri şeklinde belirirken bazılarında bordürden bağımsız olarak karşımıza çıkar. Serbest olanlar genelde üst köşelere yakın karşılıklı simetri gözetilerek veya ortada tek olarak verilmiş natüralist üslupta yorumlanabilecek sade bir çiçek motifi şeklindedir. Taşlardan birinde bordür içerisinde uçları geriye kıvrılmış "V" formunda stilize kıvrım dallar ve çizgisel yapraklar gibi nitelendirilebilecek motifler de vardır. Bununla birlikte bir örnekte taşın alt bölümünde bir kap içinden çıkan simetrik bitkisel süslemeler ve orta bölümde hayat ağacı kompozisyonunu çağrıştıran tasarım her iki yandaki kuş figürüyle birlikte verilmiştir.

Geometrik kompozisyon ve haç sadece bir eserde karşımıza çıkar. Diğerlerinden farklı üsluptaki bu taşın üst kısmına içerisinde haç bulunan bir madalyon işlenmiş, altına ise ters ve düz üçgenlerin nöbetle düzenle yan yana sırasından ibaret geometrik bir kompozisyon yapılmıştır. Bu süslemenin altında ise sade bir kontur halinde dalga motifi görülür. Tespit ettiğimiz taşlarda haçın az tercih edilmesi dikkat çeken bir özelliktir.

Kemerli kompozisyona sahip iki taştan biri sade, diğeri ise nispeten daha detaylı işlenmiştir. Sade olanda kemer, alt kısmı “C” formunda, üst kısmı düz profilli bir konsola oturmaktadır. Diğesinde ise yan kenarlara sütun gövdesi ve başlıklarıyla mimari plastik görünümü veren detaylar belirtilmiştir. Başlıklar iyon tarzında olup uç kısımları volütlerle süslenmiştir. Neoklasik üslupta yorumlanabilecek bu süslemelerin kilisenin kuzey ve batı kapısında çeşitli varyasyonlarını görmek mümkündür.

Mezar taşlarında divit, divit kutusu gibi objelerle birlikte el figürü sembolik anlamlara yönelik kullanılmış olmalıdır. İki mezar taşında birer divit kutusu tasvirlenmiştir. Bunlardan birisinde kutuya iki divit yerleştirildiği ve bir elin divitlerden birini tuttuğu görülmektedir. Bunların haricinde bir diğerk mezar taşında divit kutusu veya nefesli bir çalgı aleti ile birlikte makas ve el figürünün işlendiği görülür. Bu tasvirleri, ölen kişinin mesleğini veya kültür durumunu yansıtan sembolik objeler olarak yorumlayabiliriz. Zirâ aynı dönemde yapılan gerek hristiyan gerekse Türk-İslam mezar taşlarında terzi için makas, kâtip veya okuma yazma bilenler için kitap, divit, mektup tasvirlerinin kullanıldığı bilinmektedir⁴¹. Eski Kilise civarında tespit ettiğimiz mezar taşlarında da terzi için makas, fırıncı için fırın ve fırın küreği gibi mesleki eşya tasvirleri mevcuttur. İstanbul Balıklı Meryem Ana Manastırı’nda döşeme taşı olarak kullanılan Karamanlıca bazı mezar taşlarında da divit tutan el, hokka, çekiç, kerpeten gibi sembolik mesleki ifadelerle rastlanmaktadır. İncelediğimiz mezar taşlarında mesleki bazı eşyalar veya figürler var olsa da metinlerde meslek belirten ibareler bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra bazı mezar taşlarında Rodos’lu Nikola Hoca ve Erzincan’ın Pakarıç Kariyesi’nden Elpizian şeklinde ölen kişilerin memleketine yönelik ibarelere rastlanır. Bundan hareketle memleket bilgisi verilmeyen diğerk kişilerin Kula’lı olduğu anlaşılmaktadır.

Kula’da bahsi geçen mezar taşlarındaki metinlerde benzer ifadeler dikkati çeker. Ölen kişinin “Rab” katında hatırlanabilmesi kaygısıyla “*semavi padişahlığında hatırına getir*” dileği sıkça görülür. Bu ifadeye bilinen örnekler arasında yalnızca Kula’da rastlıyoruz. Mezardaki kişi bilgileri aktarılırken “*bu mezarda defn olunan*” ve “*rahmelli kulun*” gibi anlatımlar yine çokça karşımıza çıkmaktadır. Benzer ifadeler başka yerlerde de görülmektedir. Ölüm, kader gibi kavramlara yönelik özlü sözler arasında “*felek*” kavramına da değinilir. Burada dikkati çekici bir husus da “*Dursun oğlu*”, “*Doğan oğlu*” gibi Türk isimlerinin ve Müslümanların daha çok kullandığı dini terimlerin Ortodoks mezar taşlarında görülmesidir. Sadece Kula’da değil farklı yerlerdeki kitabelerde de benzerlerine rastlanmaktadır. Örneğin Semavi Eyice’nin makalesinde⁴² yer verdiği Karadeniz Ereğli’sindeki çeşme üzerinde Arap harfle-

⁴¹ Bkz., Mehmet Önder, “Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XII (1969), Ankara 1970, s. 5-16; Harun Güngör, “Marques de professions sur les stèles funéraires de la vallée de Zamantı, Kayseri”, *Cimetières et Traditions Funéraires dans le Monde Islamique, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, C.II, Ankara 1996, s. 185-188.

⁴² S. Eyice, “Anadolu’da Karamanlıca...”, s. 28.

riyle “Allah” yazılıdır. Aynı çeşmede “..*yaptırana rahmet*” ifadesi de görülür. Kula’daki metinlerde Türkçe anlatımların arasında bazen Yunanca “*o Theos tus sinhoresi*” biçiminde ifadelere de rastlanır. Bu kavramların kullanımının sadece Kula’ya has olmadığı Silifke Müzesi’ndeki, İstanbul Balıklı Meryem Ana Manastırı’ndaki mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Bu taşlarda da “*Allah rahmet eylesin*”, “*o Theos sykhoresis*” gibi ifadeler vardır⁴³.

1890 senesi sonrasına ait mezar taşının bulunmayışının sebebi muhtemelen bahsi geçen kilise mezarlığının fiziki kapasitesini doldurması veya başka mezarlıkların tercih edilmesi olabilir. Zirâ, Kula’da 19. Yüzyıl sonunda yeni bir kilise inşa edebilmek için patrikhane ve yetkili makamlar arasında yapılan yazışmalardan 1870 senesinde Rum cemaatin ihtiyacına yönelik etrafi duvar ile kuşatılmış yeni bir kabristan yapıldığı da bilinmektedir⁴⁴. Kilisenin kuzey tarafındaki *Harım Meydanı* ile halk arasında *Karataş* olarak adlandırılan volkanik arazi arasında bulunması muhtemel bu kabristanın yapıldığı dönem dikkate alınırsa Meryem Ana Kilisesi hatta Eski Kilise çevresindeki sınırlı alanın 1870’li yıllarda ihtiyaca cevap veremediği tespit edilebilir.

Makalede ele aldığımız mezar taşlarına benzer tarzda Eski Kilise’nin bahçesinde de benzer örneklerin olduğunu 1980’li yıllardaki ziyaretlerimizde yerinde görmüştük. Bu mezar taşlarından bir kısmı Belediye önündeki alana getirilmiş ve bu sayede bazı araştırmacılar taşlardan haberdar olup bunları yayınlamışlardı. Eski kilisenin bahçesinde toprak altında çok sayıda mezar taşı bulunduğunu söylemekte fayda görüyoruz.

⁴³ Necati Demir, “Türkiye’de Bulunan Grek Harfli Türkçe Kitabeler ve Karaman Türklerinin Dili”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol.2, No.1, (Online Version), s. 3-23.

⁴⁴ R. Bozer-S. Sunay, a.g.m., s. 917.

KAYNAKLAR

Anhegger, Robert, “Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Soydaşları, *Tarih ve Toplum*, S.50, İstanbul 1988, s. 175-177.

Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003.

Babinger, Franz, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, Berlin 1923.

Balta, Evangelia, “Anadolu’lu Türkofon Hristiyan Ortodoksların Ulusal Bilinçlerini Araştırmaya Yarayan Kaynak Olarak Karamanlıca Kitapların Önsözleri”, *Tarih ve Toplum*, 13/74, İstanbul 1990, s. 84.

_____, “Evangelinos Misailidis’in Yunanca ve Karamanlıca Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı” (Çev: Ari Çokona), *Toplumsal Tarih*, S.188, İstanbul 2009, s. 24-30.

_____, “Karamanlıca Kitapların Dönemlere Göre İncelenmesi ve Konularına Göre Sınıflandırılması”, *Müteferrika*, S.13, İstanbul 1998, s. 1-7.

_____, “Karamanlıdika”(Çev:B.Berkol), *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.62, İstanbul 1989, s. 59-60.

Baykurt, Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul 1932.

Bozer, Rüstem, *Kula Evleri*, Ankara 1988.

_____, “Kula’da Türk Devri Mimari Araştırmaları I: Sivil Mimari”, *D.T.C.F. Dergisi*, C. XXXII, s. 1-2, (1988), s. 3-21.

_____, *Kula’da Türk Mimarisi*, Ankara 1990.

Bozer, Rüstem-Sunay, Serkan, “Kula’da İnşası İstenen Bir Kiliseye Dair Osmanlı Arşivlerindeki Bazı Belgeler”, *Bellekten*, C. LXXVII, S.280, Ankara 2013, s. 911-926.

Çakmak, Cihan, “Karamanlı Türkçesine Genel Bir Bakış Denemesi”, *1.Ulusal Araratı Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 16-19 Kasım 2011, C.2, Ankara 2012, s. 185-208

Çelikkol, Ahmet “Kula’da Karamanice Mezar taşları”, *Popüler Tarih*, s. 58, İstanbul 2005, s.16-17.

Demir, Necati, “Türkiye’de Bulunan Grek Harfli Türkçe Kitabeler ve Karaman Türklerinin Dili”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol.2, No.1, (Online Version), s. 3-23.

Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü* (Çev: Y.Ören), Ankara 1992.

Eckmann, Janos, “Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar, I. Phonetica” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S.1-2, Ankara 1950, s. 165-200.

Ekincikli, Mustafa, *Türk Ortodoksları*, Ankara 1998.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Dokuzuncu Cilt, (Anadolu-Suriye-Hicaz), İstanbul 1935, s. 297.

Eyice, Semavi, “Anadolu’da Karamanlıca Kitabeler”, *Belleten*, C.XXXIX, S.153, Ankara 1975, s. 25-48.

_____, “Anadolu’da “Karamanlıca” Kitabeler II (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler)”, *Belleten*, C.XLIV, S.176, Ankara 1980, s. 683-696.

Güngör, Harun, “Bir Rus Araştırmacı Gözü ile Karamanlılar”, *1.Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 16-19 Kasım 2011, C.3, Ankara 2012, s. 401-406.

_____, “Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.33, İstanbul 1984, s. 95-101

_____, “Karamanlıca Üç Kitabe” *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.34, İstanbul 1989, s. 29-31.

_____, “Marques de professions sur les stèles funéraires de la vallée de Zamanti, Kayseri”, *Cimetières et Traditions Funéraires dans le Monde Islamique, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, C.II, Ankara 1996, s. 185-188.

_____, “Niğde ve Nevşehir Yöresinde Karamanlıca Kitabeler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.168, İstanbul 2000, s. 44-46.

Χουδαβερδογλουσ, Θεοδοτος–Σοφοκλης Αβρ., “Η τουρκοφωνος Ελληνικη φιλολογια 1453-1925”, (La Litterature Grecque Turcophone 1453-1925) *Επετηρις Εταιρειας Βυζαντινων Σπουδων*, 7, Αθηνα 1930, s. 299-307

Kévorkian, Raymond H. - Paboudjian, Paul B., *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler*, (İkinci Baskı), İstanbul 2013, s. 442.

Öger, Adem-Türk, Ahmet Turan, “Kültürel Bağlamda Kapadokya bölgesinde Bulunan Grek Harfli Türkçe Kitabelerin Dili”, *International Journal of Social Science*, Vol.6, Issue 8 (Doi-number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASS2137>), 2013, s. 1137-1151 .

Önder, Mehmet, “Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XII (1969), Ankara 1970, s. 5-16.

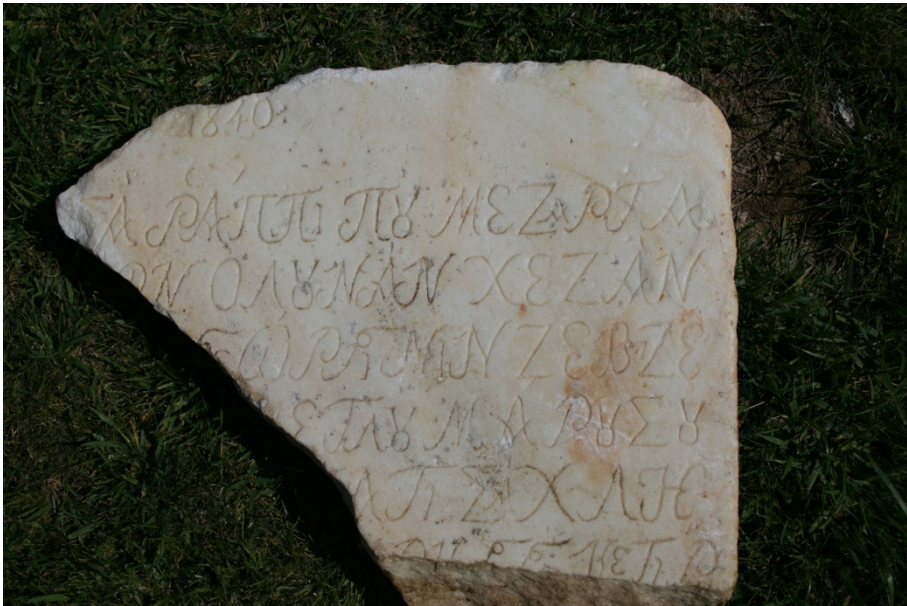
Öztürk, İbrahim, “Niğde’de Yaşamış Türk Ortodokslar ve Onlardan Kalan Üç Kitabe” *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Niğde 1996, s. 81-87.

Pamukciyan, Kevork, (Haz: Osman Köker) *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002.

Philippson, Alfred, *Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien*, IV. Heft, Das Östliche Lydien und Südwestliche Phrygien, Gotha Justus Perthes 1914, s.16 [Dr. A. Petermans Mitteilungen, Ergänzungsband XXXVIII (Heft 177-180) Gotha Justus Perthes 1914]

Türk, Ahmet Turan, “Leksikon Ellino-Turkikon’dan Hareketle Grek Asıllı Karaman Alfabetesi”, *1.Uluslararası Neşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 16-19 Kasım 2011, C.1, Ankara 2012, s. 123-138.

Yücel, Talip, “Kula”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, (1975), s. 336 (Basım Yılı)

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

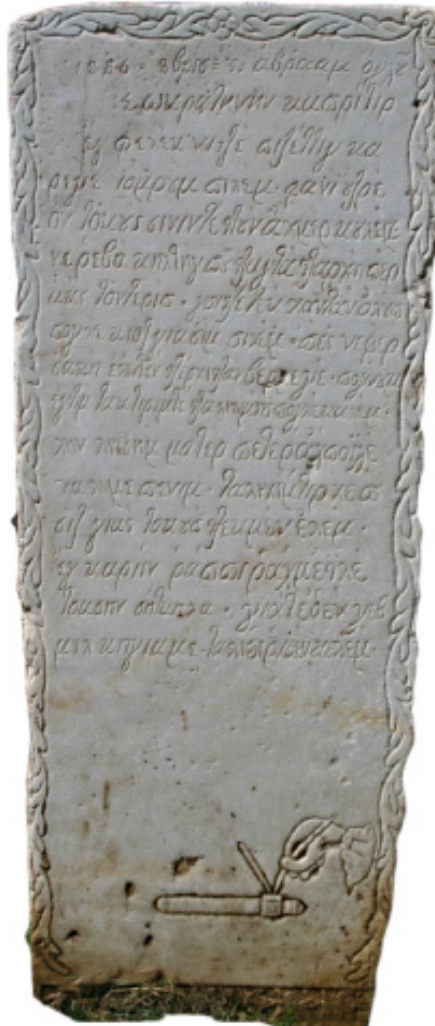
Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15